

МЕТАДАЛОГІЯ І НЕКАТОРЫЯ АСПЕКТЫ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ ПЕРЫЯДУ КАПІТАЛІЗМУ

Жытко А.П.

г. Мінск, БДПУ

У гістарычнай навуцы да сённяшняга часу захаваўся шэраг укараніўшыхся стэрэатыпаў, на ненавуковасць якіх даследчыкі не звяртаюць увагі. Мы прыпынімся толькі на некаторых з іх, каб паказаць, наколькі небяспечна ўжываць тыя ці іншыя паняцці, якія звязаны са складанымі фактамі гістарычнай рэчаіснасці. Як вядома, складаныя факты звычайна маюць часавую і прасторавую працягласць. Пагэтану для навукоўца ўзнікае праблема выяўлення часу пачатку і завяршэння дзеяння складанага факта, а таксама яго прасторавага распаўсюджвання. У сувязі з гэтым складаны факт гістарычнай рэчаіснасці, у адрозненне ад простага, характарызуецца наяўнасцю сутнасных рысаў, якія вызначаюць яго змест. Але ў гістарычным працэсе сутнасных характарыстыкі ўступаюць у дзеянне звычайна не адначасова, а ў розных храналагічных рамках. У сувязі з гэтым катэгорыя складаны факт гістарычнай рэчаіснасці ўжываецца з такімі катэгорыямі як гістарычны час і гістарычная прастора. Адсюль узнікаюць праблемы пры разглядае канкрэтнага гістарычнага матэрыялу. Справа ў тым, што складаны факт гістарычнай рэчаіснасці, як і гістарычны час маюць сваю каляндарную працягласць. Але ўступленне ў дзеянне розных сутнасных складовых розніца па часе і месцы. Мы можам упэўнена сцвярджаць, што складаны факт гістарычнай рэчаіснасці мае месца і рэальна існуе толькі ў тых выпадках, калі даследчык заўважыць час функцыявання ўсіх сутнасных рысаў, а не толькі адной ці некалькіх з іх. Погэтану ў даследаванні тыя з першых рыс, якія характарызуюць складаны факт, будуць у гісторыі толькі перадумовай падзеі, а не сама вывучаемая падзея. І наадварот, калі хоць адна з характэрных сутнасных рысаў складанага факта перастае існаваць, то можна гаварыць і аб пачатку завершанасці складанага факта. Усё іншае ў гісторыі называецца вынікамі, наступствамі і гэтак далей. Абсалютызацыя адной з сутнасных рыс вядзе да неправільных трактовак гістарычнага працэсу.

Для таго, каб зразумець сутнасць шматлікіх гістарычных падзей, даць ім навуковую ацэнку, звярнемся да некаторых праблем гісторыі Беларусі перыяду капіталізму.

Ва ўсіх даследаваннях, у тым ліку, на жаль, і ў падручніках, сцвярджаецца, што прамысловы пераварот у Беларусі пачаўся з сярэдзіны 20-х гадоў XIX ст. і, у прыватнасці, з пуску ў дзеянне ў 1823 г. паравога рухавіка на Хомскай фабрыцы (Кобрынскі павет) двараніна В. Пуслоўскага. Даследчыкі пры гэтым указваюць, што на фабрыцы, акрамя паравога рухавіка, меліся вадзяны і конскі рухавікі [1, с. 123]. Але пры гэтым не ўказваецца, якая роля ў працы 44 ткацкіх станаў прыпадала на паравы рухавік. Сам факт з'яўлення паравога рухавіка не выклікае прэрэчанняў. А вось сцвярджанне, што з яго паяўленнем пачаўся прамысловы пераварот у Беларусі, вельмі праблематычна. З метадалагічнага пункту гледжання даследчык павінен дакладна ведаць, што ўкладваецца ў

паняцце такога складанага факта, як прамысловы пераварот. Сутнаснымі рысамі прамысловага перавароту выступаюць тры складовыя: наяўнасць машынай працы, вольнай, прафесійнай рабочай сілы і прамысловай буржуазіі. У сувязі з гэтым застаюцца адкрытымі пытанні – хто складаў касцяк рабочай сілы на ткацкай фабрыцы В. Пуслоўскага. Калі яго прыгонныя, а сам ён з’яўляўся дваранінам-памешчыкам, то аб якім пачатку прамысловага перавароту можа ісці гаворка?

На самай справе, яшчэ да скасавання прыгону ў Беларусі даволі шпарка пачала прымяняцца машынная праца і, звычайна, на прадпрыемствах, заснаваных дваранамі-памешчыкамі. Але гэта не сведчанне таго, што прамысловы пераварот пачаўся з сярэдзіны 20-х гадоў XIX ст. Без наяўнасці свабоднай, прафесійнай рабочай сілы гаварыць аб ім не прыходзіцца. З’яўленне паравога рухавіка – гэта толькі перадумова прамысловага перавароту, а не сам пераварот. Аб ім можна гаварыць толькі пасля правядзення ў жыццё рэформы 1861 г. Праўда, у Беларусі, у параўнанні з унутрырасійскімі рэгіёнамі, яшчэ да рэформы 1861 г. меліся катэгорыі незапрыгоненых людзей (недаказаўшая сваё паходжанне шляхта, вольныя людзі, вольныя хлебапашцы, чыншавікі, аднадворцы, панцарныя баяры і г.д.), якія патэнцыяльна маглі складаць атрад рабочых на фабрыках і заводах. Аднак у беларускай гістарыяграфіі практычна не праводзіліся даследаванні па праблеме крыніц папаўнення рабочага класа ў дарэформенны перыяд. Гаварыць аб тым, калі ў асноўным завяршыўся прамысловы пераварот, можна толькі тады, калі даследчык дакажа, што ў той ці іншы час узровень фабрычна-завадской вытворчасці пераўзышоў узровень рамеснай і мануфактурнай вытворчасці, узятых разам.

У савецкай і постсавецкай гістарыяграфіі ўкараніўся міф і аб тым, што буйное дваранскае землеўладанне разам з сялянскім дробназемельным уладаннем з’яўлялася прычынай Першай, а потым і наступных рэвалюцый. Разам з тым, на наш погляд, нельга так адназначна падыходзіць да азначанай праблемы. Калі б навукоўцы задаліся такімі пытаннямі, як: “Чаму ў Беларусі найбольш узорныя, перадавыя гаспадаркі належалі памешчыкам-латыфундыстам? Чаму найбольш вядомыя фабрыкі і заводы былі пабудаваны ў іх памесцях? Чаму ў савецкі час на базе гэтых маёнткаў утвараліся першыя камуны і калгасы?”, то, відавочна, адказы насілі б іншы характар. Для вядзення таварнай гаспадаркі і яе пашыранага ўзнаўлення неабходна была вялікая колькасць зямлі. Улічваючы, што зямля давала толькі сязонны прыбытак, і тое, што для ўвядзення капіталістычнай сістэмы ў земляробстве патрэбны былі значныя грашовыя сродкі, то толькі латыфундысты маглі мадэрнізаваць сельскагаспадарчую вытворчасць. Для дробна- і сярэдняземельных памешчыкаў гэта праблема ў Беларусі была практычна невырашальная. Калі ва ўнутрырасійскіх губернях памешчыкі атрымоўвалі сродкі праз Дваранскі пазямельны банк і іншыя, звычайна, камерцыйныя ўстановы, то пазямельныя дваране Беларусі, якія ў асноўным былі католікамі, крэдытамі Дваранскага банка не маглі карыстацца. Праўда, з 1872 г. распачаў сваю дзейнасць Віленскі камерцыйны пазямельны банк, аднак задаволіць попыт на крэдыты ўсіх

жадаючых ён быў не ў стане. Гэта была адна з прычын, чаму менавіта ў Беларусі буйное землеўладанне першым адгукнулася на запыты часу, з'яўлялася носьбітам прагрэсу ў сельскай гаспадарцы [2, с. 96-202, 230-233; 3, с. 3-5].

Складаным фактам гістарычнай рэчаіснасці з'яўляецца і Першая расійская рэвалюцыя. У гістарычнай літаратуры вядуцца спрэчкі аб даце яе пачатку і завяршэння. Каб даць навуковы адказ на гэта пытанне, неабходна прыбегнуць зноў такі да сучаснай метадалогіі. Вызначым асноўныя сутнасныя рысы паняцця рэвалюцыя і ўстанавім час уступлення ў дзеянне яе сукупнасных рысаў.

На нашу думку, усякая рэвалюцыя ўяўляе сабой: 1) адкрытае, 2) масавае выступленне 3) за ліквідацыю і карэнную змену існуючага палітычнага ладу. Пачатак дзеяння адной ці дзвюх з указаных рыс – гэта яшчэ не азначае пачатку рэвалюцыі. Толькі пры ўмове, што калі даследчык у тых ці іншых канкрэтных падзеях выявіць уступленне ў дзеянне ўсіх трох рысаў у сукупнасці, толькі тады можна меркаваць аб пачатку рэвалюцыі. І наадварот, калі адна з гэтых рысаў перастане дзейнічаць, то можна канстатаваць, што рэвалюцыя закончылася. У дадзеным выпадку нас цікавіць час завяршэння рэвалюцыі і звязанае з ім пытанне аб паражэнні ці перамозе рэвалюцыі [4, с. 3 – 6].

Адказ на гэтае пытанне з метадалагічнага пункту гледжання вельмі неадназначны. Каб больш-менш навукова падвесці вынікі рэвалюцыі, неабходна звярнуцца зноў да сутнасных рысаў рэвалюцыі, якія адзначаліся вышэй.

Адкрытыя масавыя выступленні рабочага класа практычна закончыліся святкаваннем 1 мая 1907 г., дзе пераважалі эканамічныя, а не палітычныя патрабаванні. Сялян з канца 1906 г. больш хвалявала аграрная рэформа і скасаванне выплаты выкупных плацяжоў. Салдацкі і матроскі рух пасля ліпеньскіх падзей 1906 г. рэзка пайшоў на спад. Ліберальны рух, хоць і меў у асноўным палітычную афарбоўку, быў адзначаны толькі пад час выбарчых кампаній у Дзяржаўную думу I і II скліканняў з мэтай мадэрнізацыі палітычнай сістэмы. Сацыял-дэмакраты на V з'ездзе РСДРП знялі лозунг узброенага паўстання як асноўнага сродку дасягнення сваёй мэты.

Як бачым, па дзеянні гэтых сутнасных рыс для розных сацыяльных і палітычных сіл рэвалюцыя завяршылася ў розны гістарычны час. Трэцяга чэрвеня 1907 г. царызм зрабіў толькі юрыдычныя захавы па абмежаванні палітычных заваёў рэвалюцыі. У сувязі з гэтым ніякага дзяржаўнага перавароту не адбылося, паколькі новая палітычная сістэма, усхваляваная Маніфестам 17 кастрычніка, па сваім унутраным змесце захавалася.

Такім чынам, рэвалюцыя закончылася значна раней трэцячэрвеньскіх падзей 1907 г. Са зменай выбарчага закону па-сутнасці пагадзіліся ўсе сацыяльна-палітычныя сілы. У адказ на дзеянні ўрада не адбылося ніводнага масавага пратэсту, як тое было пасля разгону I Думы.

Заканчэнне рэвалюцыі зусім не азначае яе паражэння, як лічылі прадстаўнікі партый сацыялістычнай арыентацыі (большавікі). Галоўная задача ўсякай рэвалюцыі – гэта барацьба за замену палітычнай сістэмы. Характар

гэтых змен, глыбіня, сродкі дасягнення рознымі палітычнымі сіламі ўяўляліся рознымі. Так, калі разглядаць мэты асноўных апазіцыйных палітычных партый, то праблема ўлады для акцыябрыстаў была вырашана выданнем Маніфеста 17 кастрычніка. Для кадэтаў этап фізічнага насілля ў рэвалюцыі скончыўся адкрыццём работы Дзяржаўнай думы I склікання. Цяпер кадэты спадзяваліся, што далейшае рэфармаванне палітычнай сістэмы будзе адбывацца праз думскую дзейнасць. Таму перамога для іх была палавінчатай. Для розных партый сацыялістычнай арыентацыі, якія планавалі дасягнуць галоўных палітычных мэт праз тэрор і ўзброеныя выступленні, рэвалюцыя пацярпела паражэнне.

Што тычыцца рабочага класа і сялянства, іх удзел у рэвалюцыі ў параўнінні з інтэлігенцыяй абумоўліваўся мэтамі эканамічнага характару. Зыходзячы з гэтага, іх памкненні былі часткова задаволены. Так, рабочы клас дабіўся скарачэння рабочага дня, павышэння заборку, увядзення калектыўных дагавораў, сацыяльнага страхавання і г. д. Селянін з паўперсоны становіўся паўнапраўным грамадзянінам нараўне з іншымі сацыяльнымі групамі, атрымаў магчымасць набыцця зямлі ў асабістую прыватную уласнасць. Усё гэта заваёвы рэвалюцыі, а не яе паражэнне.

У ходзе рэвалюцыі былі пастаўлены шматлікія нацыянальныя пытанні. Самае радыкальнае з іх – права нацый на самавызначэнне і ўтварэнне незалежных дзяржаў – не здзейснілася. Але і ў гэтай галіне былі пэўныя заваёвы. У некаторых нацыянальных рэгіёнах пачало дазваляцца выкладанне ў школах на роднай мове, пачаў функцыяніраваць легальны нацыянальны, у тым ліку і беларускі, друк і г.д.

У большавіцкай, а затым і савецкай гістарыяграфіі даказвалася, што рэвалюцыя пацярпела паражэнне, аднак прызнаваліся і некаторыя яе заваёвы. Адзначалася, што Першая расійская рэвалюцыя з'явілася генеральнай рэпетыцыяй кастрычніцкіх падзей 1917 г. Яна ўзбагаціла тэорыю і практыку рэвалюцыйнай барацьбы, а большавікі набылі вопыт стварэння органаў дзяржаўнага кіравання ў форме Саветаў і інш.

Такім чынам, сцвярджаць, што Першая рэвалюцыя пацярпела паражэнне, а тым больш 3 чэрвеня 1907 г., няма навуковых падстаў. У той жа час лічыць, што яна перамагла – таксама не прыходзіцца.

Літаратура

1. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Экаперспектыва, 2000 – 2005. – Т. 4.
2. Гл.: падрабязней: Жытко, А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–1914 гг./ А.П. Жытко. – Мінск: БДПУ, 2003.
3. Гісторыя Беларусі перыяду капіталізму: у 5 ч. / рэдкал.: А.П. Жытко (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДПУ, 2005. – Ч. 1: Урадавая сацыяльная палітыка ў аграрным сектары эканомікі. – 2005.
4. Аб пачатку рэвалюцыі гл.: Жытко А.П. Метадалогія і некаторыя праблемы перыядызацыі Першай расійскай рэвалюцыі // Першая расійская рэвалюцыя: прычыны, ход, наступствы: матэрыялы

Рэспубліканскай канферэнцыі, Мінск, 27 кастрычніка 2005 г. / БДПУ.,
пад рэд. А.П. Жытко. – Мінск., 2005.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ